

امکان‌سنجی ساخت چارچوب

خانوارهای دستجمعی

زهره فلاح محسن خانی

فاطمه هرنندی

حمید معظمی گودرزی

افسانه یزدانی

بتول یزدانی

مریم جوادی

گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آماری

پژوهشکده‌ی آمار

تابستان ۱۳۸۵

به نام خداوند جان و خرد

پیشگفتار

در آمارگیری از جمعیت فعال اقتصادی، کل جمعیت در سن کار، باید پوشش داده شود. پوشش دادن اعضای خانوارهای معمولی غیر ساکن به دلیل نداشتن اقامتگاه ثابت، امکان‌پذیر نیست اما پوشش خانوارهای دستجمعی در صورت وجود چارچوبی از آن‌ها امکان‌پذیر است. در این حالت با تعریف طرح جداگانه‌ای برای آمارگیری نیروی کار خانوار دستجمعی و اجرای آن به صورت سالانه و تلفیق نتایج حاصل با نتایج حاصل از آمارگیری نیروی کار خانوارهای معمولی، می‌توان جمعیت فعال و غیر فعال و ویژگی‌های آن‌ها را با پوشش کامل‌تری برآورد نمود. به طور معمول چارچوب اولیه‌ی خانوارهای دستجمعی از سرشماری‌های جمعیتی حاصل می‌شود. کشورهایی که از آمارهای ثبتي خوبی برخوردار هستند با استفاده از این آمارها، چارچوب اولیه خانوارهای دستجمعی را اصلاح و در فواصل بین سرشماری‌ها، بهنگام می‌نمایند. برای ساخت چارچوب اولیه‌ی خانوارهای دستجمعی از سرشماری‌های جمعیتی، لازم است اقلام اطلاعاتی مورد نیاز در پرسشنامه‌ی سرشماری پیش‌بینی شود. از طرفی با توجه به نزدیک بودن سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، تعیین پیشاپیش این اقلام الزامی بود.

در این راستا پژوهشکده‌ی آمار با تشکیل یک گروه مطالعاتی، طرح پژوهشی «امکان‌سنجی ساخت چارچوب خانوارهای دستجمعی» را در دستور کار خود قرار داد. این گروه در اولین مرحله تعاریف سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای مختلف از خانوار دستجمعی را بررسی نمود. سپس به مروری بر تعاریف و آمارهای خانوار دستجمعی در سرشماری‌های مختلف ایران پرداخت. با استفاده از نتایج بررسی‌های انجام گرفته در این مرحله، گروه ابتدا پیشنهاد تغییر عنوان «خانوار دستجمعی» به «جمعیت مؤسسه‌ای» را توصیه، آن‌گاه تعریف پیشنهادی جمعیت مؤسسه‌ای را ارائه نمود.

در مرحله‌ی بعد، اطلاعات موجود از سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵ و سرشماری عمومی کارگاهی ۱۳۸۱ با هدف تعیین اقلام مورد نیاز برای اضافه نمودن به پرسشنامه‌ی سرشماری ۱۳۸۵ و تعیین عناوین و کدهای فعالیت اقتصادی مرتبط با جمعیت مؤسسه‌ای مورد بررسی قرار گرفت. پس از تعیین رشته فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با جمعیت مؤسسه‌ای، مراکز و وزارتخانه‌های متولی آمارهای مربوط، شناسایی و با مراجعه به آن‌ها وضعیت آمارهای ثبتی موجود برای بهنگام نمودن چارچوب جمعیت مؤسسه‌ای مورد بررسی قرار گرفت.

نتایج حاصل از این طرح علاوه بر ارائه‌ی راهکار برای ساخت چارچوب جمعیت مؤسسه‌ای که می‌تواند در آمارگیری نیروی کار مورد استفاده قرار گیرد، به دلیل اصلاح تعریف این جمعیت می‌تواند به پوشش کامل‌تر جمعیت در سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن منجر شود.

در گروه مطالعاتی طرح مذکور، خانم زهره فلاح محسن‌خانی به عنوان مجری طرح و خانم‌ها فاطمه هرنندی، افسانه یزدانی، بتول یزدانی و مریم جوادی و آقای حمید معظمی‌گودرزی به عنوان همکار عضویت داشتند که بدین‌وسیله از زحمات یکایک این افراد تشکر و قدردانی می‌شود.

به منظور شناسایی وزارتخانه‌ها و مراکز متولی جمعیت‌های مؤسسه‌ای، جناب آقای سید مهدی میرزاصطفی مدیر وقت دفتر آمارهای ثبتی، گروه مطالعاتی را راهنمایی‌های ارزشمندی نمودند که در این‌جا لازم است از ایشان تشکر و قدردانی شود.

همچنین در جمع‌آوری اطلاعات از وزارتخانه‌ها و مراکز متولی جمعیت‌های مؤسسه‌ای، سرکار خانم مرجان صادقی گروه مطالعاتی را همراهی نمودند که از ایشان نیز تشکر و قدردانی می‌شود.

در این طرح، خانم‌ها افسانه زنگنه و مهرانوش میرمحمد نیز زحمت تایپ مستندات طرح را برعهده داشتند که در این‌جا لازم است از تلاش این عزیزان تشکر و قدردانی شود.

نشریه‌ی حاضر، حاصل تلاش عزیزان نامبرده است که امید است مورد عنایت، توجه و استفاده‌ی مسئولین و کارشناسان ذیربط قرار گیرد. از خوانندگان محترم تقاضا دارد موارد احتمالی اشکالات و ابهامات موجود در نشریه را به گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آماری پژوهشکده‌ی آمار منعکس نمایند.

گروه پژوهشی طرح‌های فنی و روش‌های آماری
پژوهشکده‌ی آمار

بخش دوم: مروری بر خانوارهای دستجمعی در سرشماری‌های مختلف ایران و ارائه تعریف پیشنهادی

- ۱-۲) بررسی تعاریف خانوار در سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ایران ۴۴
- ۲-۲) بررسی نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵ و سرشماری عمومی کارگاهی ۱۳۸۱ ..... ۴۹
- ۳-۲) تعریف پیشنهادی ۵۴

بخش سوم: امکان‌سنجی استفاده از ثبت‌های اداری

- ۱-۳) مقدمه ۶۲
- ۲-۳) بررسی آمارهای ثبتی موجود ۶۳

منابع ۷۴

پیوست ۷۸

بخش اول

مروری بر تعریف خانوار دستجمعی در

سازمان‌های بین‌المللی و

کشورهای منتخب

۱-۱) مقدمه

کشورهای مختلف به منظور ساخت چارچوب خانوارهای دستجمعی، اطلاعات مربوط به این نوع خانوارها را به روش‌های مختلفی جمع‌آوری می‌کنند. بعضی کشورها به دلیل دارا بودن اطلاعات ثبتی به‌روز، به شیوه ثبتی، چارچوب خانوارهای دستجمعی را تهیه می‌نمایند و بعضی با استفاده از اطلاعات سرشماری جمعیت، چارچوب این نوع خانوارها را به‌دست می‌آورند.

اولین مرحله در ساخت چارچوب خانوارهای دستجمعی، دانستن تعریف دقیق آن است. بدین منظور در این بخش تعریف خانوارهای دستجمعی در سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای منتخب ارائه شده است. در این بررسی از واژه‌های “Institutionalized” و “Collective” به‌عنوان معادل‌های واژه «دستجمعی» استفاده شده است.

۲-۱) تعاریف سازمان‌های بین‌المللی از خانوار دستجمعی

۱-۲-۱) توصیه‌های سازمان ملل برای سرشماری‌های نفوس و مسکن دوره‌ی ۲۰۰۰

به‌منظور درک تعریف مؤسسه و جمعیت مؤسسه‌ای، آشنایی با واحدهای اصلی شمارش در سرشماری نفوس و مسکن و تعاریف هر یک ضروری است. در سرشماری نفوس، واحد اصلی شمارش، فرد است. برای پوشش افراد دو چارچوب کلی خانوار و مؤسسه^۱ وجود دارد. البته در این بین، خانوار چارچوب اصلی است و اکثر افراد از این طریق پوشش داده می‌شوند. همچنین، خانوار خود نیز یک‌واحد شمارش در سرشماری نفوس و مسکن است بنابراین تعریف دقیق آن علاوه بر این‌که جمع‌آوری داده‌ها را بهبود می‌بخشد، پوشش را هم کامل‌تر می‌کند.

واحدهای شمارش برای سرشماری مسکن علاوه بر خانوار، اقامتگاه^۲ و ساختمان نیز می‌باشند.

خانوار، مجموعه افرادی است که با هم زندگی می‌کنند و تهیه و تدارک غذا و سایر ضروریات زندگی آن‌ها به‌طور مشترک انجام می‌گیرد. این افراد ممکن است درآمدشان را جمع نموده و

---

¹ Institution

² Living Quarter

ممکن است کم و بیش بودجه^۱ مشترک داشته باشند. وجود پیوند خویشاوندی ضروری نیست هر چند اغلب وجود دارد.

جمعیت مؤسسه‌ای^۲، افرادی هستند که در مؤسسه زندگی می‌کنند و عضو یک خانوار نیستند. این جمعیت شامل افراد ساکن در تاسیسات نظامی، مؤسسات کیفی و بازپروری، خوابگاه‌های مدارس و دانشگاه‌ها، مؤسسات مذهبی، بیمارستان‌ها و نظایر آن است. کارکنان این مؤسسات در صورتی که در خوابگاه‌ها یا اماکن مشابه زندگی نمی‌کنند نباید جزو این جمعیت محسوب شوند. ساکنان پانسیون‌ها^۳ و هتل‌ها جزو این جمعیت نیستند و بسته به ترتیباتی که برای ضروریات اولیه زندگی دارند، خانوار یک یا چند نفره محسوب می‌شوند.

اقامتگاه، واحد اصلی شمارش در سرشماری مسکن است. اقامتگاه‌ها، مکان‌های مستقل و جداگانه برای سکونت هستند و شامل دو گروه زیر می‌باشند:

الف) اقامتگاه‌هایی که معمولاً برای سکونت انسان ساخته شده‌اند به شرطی که در زمان سرشماری به طور کامل به منظور دیگری استفاده نشوند. مکان‌های موقت یا متحرک مورد استفاده برای سکونت، خانه‌های حاشیه شهرها و اقامتگاه‌های جمعی^۴ به شرطی که در زمان سرشماری اشغال شده باشند نیز اقامتگاه تلقی می‌شوند.

---

¹ Budget

² Boarding Houses

³ Institutionalized Population

⁴ Collective Living Quarter

ب) اقامتگاه‌هایی که برای سکونت ساخته نشده‌اند اما در زمان سرشماری به این منظور از آن‌ها استفاده می‌شود.

اقامتگاه‌ها به دو گروه واحد مسکونی^۱ و اقامتگاه جمعی تقسیم می‌شوند.

واحد مسکونی، مکان سکونت مستقل و جداگانه‌ای است که با هدف سکونت یک خانوار ساخته شده و یا مکانی است که هر چند به قصد سکونت ساخته نشده اما به‌عنوان اقامتگاه، توسط یک خانوار در زمان سرشماری اشغال شده است.

بنابراین واحد مسکونی می‌تواند خالی یا دارای سکنه باشد، یک واحد مسکونی می‌تواند متحرک یا پیش ساخته یا هر مکان اشغال شده دیگر به‌عنوان اقامتگاه توسط یک خانوار در زمان سرشماری باشد. واحدهای مسکونی شامل طیف متنوعی از مکان‌های سکونت در سطوح مختلف دائمی بودن و قابل پذیرش بودن است، بنابراین تجزیه آن به زیر طبقات برای ارزیابی شرایط مسکن لازم است.

واحد مسکونی ۵ نوع است: واحد مسکونی معمولی^۲، واحد مسکونی فاقد امکانات

اولیه^۳، واحد مسکونی موقت^۴، واحد مسکونی متحرک^۵، واحد مسکونی حاشیه‌ای^۶.

---

¹ Housing Unit

² Conventional Dwelling

³ Basic Dwelling

⁴ Temporary Housing Unit

⁵ Mobile Housing Unit

⁶ Marginal Housing Unit

واحدهای مسکونی واقع در طبقات همکف ساختمان‌های مؤسسات، کمپ‌ها و نظایر آن باید به عنوان واحد مسکونی جداگانه مشخص شوند. مثلاً اگر در طبقه هم‌کف بیمارستانی، مکان مستقلی به منظور سکونت دکتر و خانواده‌اش وجود دارد، به عنوان واحد مسکونی تلقی می‌شود.

اقامتگاه‌های جمعی، شامل مکان‌های^۱ مسکونی مستقل و جداگانه برای سکونت گروه‌های بزرگی از افراد یا خانوارهای متعدد است که در زمان سرشماری دارای سکنه هستند. این اقامتگاه‌ها معمولاً امکانات مشترک از قبیل تاسیسات آشپزی و توالت و حمام، اتاق‌های نشیمن یا خوابگاه دارند به نحوی که ساکنان آن در این امکانات سهیم هستند. اقامتگاه‌های جمعی شامل هتل، خانه‌های دارای آپارتمان کرایه‌ای و اتاق مبله کرایه‌ای، سایر خانه‌های کرایه‌ای^۲، مؤسسات، کمپ‌ها و نظایر آن هستند. البته بعضی مواقع کاربرد این تعریف در عمل ساده نیست به خصوص وقتی که اقامتگاه جمعی، محل زندگی خانوارهای متعددی باشد. اقامتگاه‌های جمعی به ۴ نوع تقسیم شده که تعریف آن‌ها به شرح زیر می‌باشد:

هتل‌ها، خانه‌های پانسیون و سایر خانه‌های کرایه‌ای، شامل ساختارهایی است که بر اساس دریافت مبلغی پول، محل سکونت ارائه می‌دهند، و در آن تعداد

---

¹ Places

² Loading Homes

کرایه‌کننده‌ها بیش از ۵ است. هتل، متل، مسافرخانه، خانه‌های پانسیون، پانسیون‌ها، و اتاق‌های کرایه‌ای، در این گروه قرار می‌گیرند.

مؤسسات، هر مجموعه‌ای از محل‌های استقرار دارای ساختار دائمی یا ساختارهای دائمی که به‌منظور منزل دادن (ارائه‌ی محل سکونت به همراه خدمات و تسهیلات مربوط) به گروهی از افراد (معمولاً گروه‌های بزرگ) که دارای هدف عمومی مشترک یا ویژگی‌های فردی مشترک هستند، طراحی شده است. یک چنین مجموعه‌هایی از اقامتگاه‌ها معمولاً امکانات مشترک معینی برای سکنه دارند (حمام، اتاق استراحت یا نشیمن، خوابگاه و...). سربازخانه‌های نظامی، مدارس شبانه‌روزی، صومعه‌ها، زندان و نظایر آن در این گروه هستند. بسته به نیاز ملی می‌توان شرط «در حال استفاده بودن» را به تعریف مؤسسه اضافه کرد به این ترتیب که علاوه بر شرایط فوق، لازم است مؤسسه در زمان سرشماری، حداقل یک نفر سکنه داشته باشد.

کمپ‌ها، مجموعه‌ای از محل‌های استقرار هستند که در اصل به منظور اسکان موقت افراد دارای فعالیت‌های مشترک یا منافع مشترک به وجود آمده‌اند. کمپ‌های نظامی، کمپ‌های مهاجرین و کمپ‌های ایجاد شده برای کارکنان معادن، کشاورزی، فعالیت‌های عمومی یا کارکنان سایر انواع بنگاه‌ها در این گروه قرار می‌گیرند.

سایر، هر اقامتگاه جمعی را که در هیچ یک از سه گروه فوق نتوان طبقه‌بندی نمود در این گروه قرار می‌گیرد.

۱-۲-۲) توصیه‌های کمیسیون اقتصادی اروپا^۱ و اداره آمار اروپا^۲ برای سرشماری‌های

جمعیت دوره‌ی ۲۰۰۰

خانوار مؤسسه‌ای، شامل افرادی است که نیازهای اقامتی و معیشتی آن‌ها توسط یک مؤسسه فراهم می‌شود. منظور از مؤسسه، ساختاری قانونی است که با هدف ارائه‌ی محل سکونت طولانی مدت و تدارک مراقبت‌های سازمان یافته به گروهی از افراد تشکیل شده است. مؤسسه با توجه به ماهیت ساختاری آن به منظور اقامت طولانی خانوار مؤسسه‌ای طراحی شده است.

افراد عضو این خانوارها، مکان اقامت معمول خود را مؤسسه می‌دانند. افرادی که دارای عضو خانوار معمولی هستند اما در زمان سرشماری در یک مؤسسه زندگی می‌کنند، فقط در صورتی عضو خانوار مؤسسه‌ای محسوب می‌شوند که غیبت آن‌ها از خانوار بیشتر از یک سال باشد (شرطی که برای تعریف اقامتگاه معمول مشخص شده است).

به خاطر رشد فزاینده نسبت جمعیت سالمند، اندازه‌گیری تفصیلی بخشی از جمعیت که در این نوع خانوار زندگی می‌کنند اهمیت روز افزونی یافته است. به علاوه سرشماری اغلب تنها منبع اطلاعات در مورد این گروه خاص است.

---

^۱ Economic Commission for Europe (ECE)

^۲ Statistical Office of the European Communities (Eurostat)

طبقه‌بندی توصیه شده ECE و Eurostat برای خانوارهای مؤسسه‌ای به شرح زیر است:

۱- مؤسسه‌های آموزشی^۱ (فرهنگی)، شامل: خوابگاه‌های مؤسسه‌های آموزشی مثل

مدارس دینی، یتیم‌خانه‌ها

۲- مؤسسه‌های مراقبت‌های بهداشتی^۲، شامل مؤسسه‌های مخصوص دوران نقاهت

بیماران، مؤسسه‌های ویژه معلولین، مؤسسه‌های ویژه روان‌پزشکی، آسایشگاه

سالمندان، مؤسسه‌های رفاهی خاص یا خانه‌های خدمات

۳- مؤسسه‌های ویژه اشخاص بازنشسته و سالمند^۳، شامل: خانه‌های سالمندان، خانه‌های

خدمات، خانه‌های اقامتی خاص با ارائه غذا، مؤسسات رفاهی خاص

۴- مؤسسه‌های نظامی^۴، شامل تأسیسات یا پایگاه‌های نظامی

۵- مؤسسه‌های دینی^۵، شامل دیرها و صومعه‌ها

۶- سایر مؤسسه‌ها^۶، شامل مؤسسه‌های رفاهی عمومی، هتل‌ها، متل‌ها، خانه‌های توریستی،

مؤسسه‌های اصلاحی و کیفری، شبانه‌روزی‌ها، سرپناه‌های ویژه بی‌خانمان‌ها، اردوگاه

پناهندگان، خوابگاه‌ها

---

¹ Education Institutions

² Health Care Institutions

³ Institutions for Retired or Elderly Persons

⁴ Military Institutions

⁵ Religious Institutions

⁶ Other Institutions